

บทที่ 11

วรรณกรรมบาลีในยุคลานนา

ก่อนที่ศึกษาวรรณกรรมบาลีในอาณาจักรลานนา ขอกล่าวประวัติศาสตร์อาณาจักรลานนา ตอนที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาโดยสังเขปดังนี้

ในราวพุทธศตวรรษที่ 12¹ พระนางจามเทวี พระราชธิดาแห่งกษัตริย์มอญในอาณาจักรทวารวดี ได้เสด็จขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย ตามคำเชื้อเชิญของพวกมอญพื้นเมืองที่ลานนา พระนางได้พาอารยธรรมแบบทวารวดีขึ้นมาด้วย มีทั้งพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทและศิลปในทุกแขนง ราชธานีอันมีชื่อเสียงแห่งแรกในลุ่มแม่น้ำปิง คือ หริภุญไชย (ลำพูน) ตามตำนานกล่าวว่า ฤๅษีวาสุเทพ เป็นผู้สร้างเมืองนี้ พระนางจามเทวีเป็นปฐมขัตติยานี ที่ปกครองลำพูน ได้สร้างวัดไว้ 4 มุมเมืองลำพูน ทำให้เมืองนี้ฐานเป็นจตุรพุทธปราการ พระพุทธศาสนาจึงได้ประดิษฐานรุ่งเรืองนับแต่สมัยนั้นเป็นต้นมา

ราชวงศ์เม็งราย

เมื่อชนเผ่าไทยลงมาสู่สุวรรณภูมิ ได้ตั้งนครแรกที่เมืองแกลงในลุ่มสองปันนา พ่อขุนบรมเจ้าเมืองแกลง ได้ส่งราชโอรสไปสร้างแปลงเมือง ราชโอรสองค์หนึ่งชื่อขุนลอ ได้สร้างประเทศลานช้าง คือประเทศลาวเดี๋ยวนี้ มีนครสำคัญคือเมืองเชียงกง เชียงของ (หลวงพระบางปัจจุบัน) ราชโอรสอีกองค์ชื่อขุนไสยง ได้ข้ามแม่น้ำโขงมาถึงลุ่มแม่น้ำปิง ได้สร้างเมืองเงินยาง-เชียงแสน

¹ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับขยาย ภาค 2 (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515). หน้า 123.

ขึ้น เป็นปฐมบรรพบุรุษของคนไทยในประเทศไทย ลูกหลานของขุนไสยยังได้เดินทางมาถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นต้นสกุลของพระราชวงศ์สุโขทัย และ อุทอง

ภายหลังพุทธศตวรรษที่ 18 คนไทยในลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ ได้สำนึกในชาตินิยมเพื่อสร้างราชอาณาจักรให้เป็นปึกแผ่น ได้ทำงานรวบรัดกันไว้ทุกภาค คือ ลุ่มแม่น้ำปิง พ่อขุนเม็งราย เป็นหัวหน้า ทางลานช้างมีพระเจ้าฟ้างุ้ม ทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีพ่อขุนศรีอินทราทิตย์

พระเจ้าเม็งรายเป็นโอรสของพระเจ้าลาวเม็งรายกษัตริย์แห่งนครเงินยาง (เชียงใหม่) ได้รวบรวมคนไทยในลานนา ขับไล่พวกมอญออกจากลุ่มแม่น้ำปิง พระองค์ทำสงครามกับพระเจ้าญีบา กษัตริย์แห่งหริภุญไชย เนื่องจากเมืองหริภุญไชยมั่นคงแข็งแรง พระองค์จึงวางอุบายศึกโดยใช้วิธีของวัสสการพราหมณ์ จึงสามารถตีเมืองหริภุญไชยได้สำเร็จ เมื่อเสร็จศึกแล้วพระองค์ได้แผ่อาณาเขตไปทางอาณาจักรพะเยาซึ่งเป็นคนไทยด้วยกัน

ครั้งนั้น พระยงำเมืองยอมสละดินแดนบางส่วนให้จึงได้เป็นไมตรีกัน ทั้งพระเจ้าเม็งราย พ่อขุนศรีอินทราทิตย์เมืองสุโขทัยและพระยงำเมือง ทั้งสามพระองค์ต่างได้กระทำสัตย์สาบานกัน ตีไม้โลหิตจากพระดรรชนีของกันและกันว่าจะไม่เป็นศัตรูกันตลอดชีวิต เพราะฉะนั้น เมื่อเสร็จงานขับไล่อิทธิพลมอญเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าเม็งราย ทรงปรารถนาจะสร้างราชธานีใหม่กับพระสหายทั้งสอง จึงทรงเลือกชัยภูมิบริเวณเชิงเขาสุทวารบรรพต บนฝั่งขวาของแม่น้ำปิง ชนนานนามว่า นวบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ เสวยราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรลานนาไทยตั้งแต่บัดนั้น เป็นอันสิ้นสุดแห่งราชอาณาจักรหริภุญไชยของมอญซึ่งตั้งมาถึง 67 ศตวรรษ มีกษัตริย์ปกครองกว่า 40 พระองค์

พระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าเม็งรายเป็นแบบเถรวาทที่รับมาจากมอญ แต่ในพงศาวดารเมืองเหนือเล่าว่า ในสมัยพระเจ้าเม็งรายนี้ มีคณะสงฆ์มาจากลังกา ได้นำหน่อพระศรีมหาโพธิ์มาถวาย ข้อความนี้ยังสงสัย พระเจ้าเม็งรายมีพระชนมายุยืนยาวมาก เมื่อสิ้นพระชนม์ พระราชโอรสคือพระเจ้าชัยสงครามได้กลับขึ้นไปครองเมืองเชียงใหม่ ทางเมืองเชียงใหม่จึงตั้งโอรสชื่อแสนภู ปกครอง

ลังกาวงศ์สู่ลันนา

ในรัชสมัยพระเจ้ากือนา (บาลีใช้ศัพท์ว่า กิลนา) พระองค์เป็นธรรมิกราช ได้สดับกิตติคุณของพระมหาเถระรูปหนึ่งชื่อพระอุทุมพรบุปผามหาสวามี เป็นพระลังกา แต่มาจำพรรษาที่เมืองนครพน (เมาะตะมะ) เผยแพร่ลัทธิลังกาวงศ์ที่นั่น พระเจ้ากือนาจึงส่งทูตไปอาราธนาท่านมาเชียงใหม่ แต่ท่านปฏิเสธว่าท่านชราภาพมากแล้ว จึงได้ส่งหลานชายคือพระอานนทเถระและคณะสงฆ์จำนวนหนึ่งมาแทน เมื่อพระอานนทเถระมาถึง พระเจ้ากือนาได้นิมนต์ให้เป็นอุปัชฌาย์ บวชกุลบุตรชาวเชียงใหม่ตามคติลังกาวงศ์ พระเถระปฏิเสธ และกล่าวแนะนำว่า พระอุทุมพรได้มอบอาญาสิทธิ์ตั้งพระเถระผู้ใหญ่ 2 รูปชาวสุโขทัย คือพระสมณะ 1 พระอินมัทสเถระ 1 ให้เป็นอุปัชฌาย์ในนิกายลังกาวงศ์ ขอให้ไปนิมนต์พระเถระรูปใดรูปหนึ่งมาเถิด ตัวของท่านเองจะทำหน้าที่เป็นกรรมวาจาจารย์ พระเจ้ากือนาจึงส่งทูตมาเฝ้าพระเจ้าไสยลือไทยแห่งสุโขทัย ทูลขอพระสมณเถระขึ้นไป

พระสมณเถระขึ้นไปจำพรรษาที่วัดยี่น เมืองลำพูน ออกพรรษาแล้วจึงได้ไปเมืองเชียงใหม่ และได้จำพรรษาที่วัดสวนดอก พระเจ้ากือนาได้ทรงทำพิธีสถาปนาพระสมณเถระขึ้นเป็นพระสังฆราชองค์แรกของลันนาไทยและพระเจ้ากือนา มีพระชนมายุได้ 40 ก็ทิวศต ดังนั้นพระโอรสของพระองค์คือพระเจ้าแสนเมืองมาจึงได้เสวยราชแทน คัมภีร์บาลีใช้ศัพท์ว่า “พระเจ้าลักขมวราคม”

ในปลายแผ่นดินพระเจ้าแสนเมืองมา พระเถระชาวเชียงใหม่หลายรูป เช่นพระเมธังกร พระญาณมงคล พระสารีบุตร พระอานนท์ ฯลฯ พร้อมทั้งพระชาวมัชฌิม พระชาวกัมโพช รวม 20 กว่ารูป ได้เดินทางไปลังกาทวีป เมื่ออยู่ในลังกานานพอสมควร ซึ่งขณะนั้นเมืองลังกาเกิดทุพภิกขภัย พระเถระเหล่านั้นก็เดินทางกลับ พร้อมกับนำพระเถระชาวลังกามาด้วย 2 รูป คือ พระอุตตมปัญญาสาหมิ 1 พระวิกรมพหุสาหมิ 1 คณะสงฆ์ชุดนี้เป็นลังกาวงศ์ชุดใหม่ เมื่อกลับมาถึงมาตุภูมิแล้ว ต่างก็แยกย้ายกันไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่รับมาใหม่ ตั้งข้อรังเกียจคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ชุดเก่า

พระเจ้าแสนเมืองมาสวรรคต พระโอรสคือพระเจ้าสามฝั่งแกน ได้เสวยราช กษัตริย์องค์นี้ชอบบูชาผีสง ไม่เอาพระทัยอุปถัมภ์พระศาสนา ต่อมาจึงถูกโอรสของพระองค์คือท้าวลกจับไปขังไว้แล้ว ท้าวลกก็ขึ้นเสวยราชเป็นพระเจ้าติโลกราช

ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช พระองค์ทรงเลื่อมใสในคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่ ถึงกับเสด็จออกผนวชเป็นเวลา 7 วัน ในปี พ.ศ. 2020 พระเจ้าติโลกราชโปรดให้มีการอัญมุนมหาสังคายนามีพระธรรมทินนาเถระ เป็นประธาน ณ วัดมหาโพธาราม ทำอยู่ 1 ปี จึงสำเร็จ นับตั้งแต่นั้นมา การศึกษาของพระเมืองเหนือก็รุ่งเรืองกว่าพระทางอยุธยา ได้มีพระเชียงใหม่มรจนาคัมภีร์บาลีขึ้นหลายรูป ดังจะกล่าวถึงข้างหน้า

เมื่อพระเจ้าติโลกราช สิ้นพระชนม์แล้ว ราชสมบัติก็ตกอยู่กับพระนัดดา คือพระเจ้ายอดเชียงราย คัมภีร์บาลีใช้ศัพท์ว่า “ซึ่งรายลัดคะ” ต่อมาพระองค์ก็ถูกพวกขุนนางปลดออกจากราชสมบัติ แล้วสถาปนาพระราชโอรสของพระองค์ ทรงพระนามว่า พระเจ้าพิลกปนัดดาธิราช หรือพระเมืองแก้ว ขึ้นครองราชย์แทน

ในรัชสมัยของพระเจ้าพิลกปนัดดาธิราชนี้ พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ตลอดรัชกาลของพระองค์มีแต่เรื่องบวชพระ-สร้างวัด เป็นราชการณกิจประจำทุกปี ผลแห่งการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ทางด้านการศึกษาและปฏิบัติ ทำให้เกิดความรู้แตกฉานในการแต่งคัมภีร์บาลีในหมู่ภิกษุชาวลานนา อันสืบเนื่องมาแต่แผ่นดินพระเจ้าติโลกราชผู้เป็นปฐมัยกาธิราชของพระเจ้าเมืองแก้ว

พระเถระชาวลานนาแต่งคัมภีร์

ต่อไปนี้เป็นคัมภีร์ต่าง ๆ ที่แต่งขึ้นในอาณาจักรลานนา เล่มใดที่มีต้นฉบับและพิมพ์แล้วก็จะเล่าถึงเนื้อเรื่องย่อ ๆ ไว้ด้วย เล่มใดที่ยังหาต้นฉบับไม่ได้ก็จะกล่าวแต่ชื่อคัมภีร์ ผู้แต่ง และปีที่แต่ง เท่าที่จะหาได้ ดังนี้

พระโพธิรังษี พระเถระชาวเชียงใหม่ได้แต่งวรรณกรรมบาลีไว้ดังนี้

1. นิทานพระพุทธสิหิงค์
2. จามเทวีวงศ์

1. นิทานพระพุทธรูปสังข์

นิทานพระพุทธรูปสังข์ ว่าด้วยตำราพระพุทธรูปสังข์ แต่งโดยพระโพธิธรรมาจารย์ พระเถระชาวเชียงใหม่ แต่งเป็นภาษาบาลี ในระหว่าง พ.ศ. 1945-1985 ในรัชกาลพระเจ้าสามฝั่งแกน หรือพระเจ้าวิชัยดิศ ครองราชย์ในนครเชียงใหม่²

พระพุทธรูปสังข์นั้น มีหลายองค์ด้วยกัน เท่าที่เชื่อกันอยู่ในปัจจุบันมีอยู่ 3 องค์ คือ

1. พระพุทธรูปสังข์ซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ พระแท่นบุษบกในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ
 2. พระพุทธรูปสังข์ ในหอพระสังข์ภายในบริเวณศาลากลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช
 3. พระพุทธรูปสังข์ ในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่
- แต่องค์ไหนจะเป็นองค์จริง ตามตำนานนั้นนักโบราณคดีได้วินิจฉัยถกเถียงกันมาแล้ว ดูเหมือนจะยังไม่ยุติ

หนังสือสังข์คณิทานนี้ พระปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลอักษรณ์ เปரியัญ) เมื่อครั้งเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ แปลออกเป็นภาษาไทยเมื่อ พ.ศ. 2449 และหอพระสมุดฯ เคยจัดพิมพ์ขึ้น ทั้งฉบับภาษาบาลีและคำแปลให้ชื่อว่า ตำนานพระพุทธรูปสังข์ เมื่อ พ.ศ. 2461 และมีผู้จัดพิมพ์ขึ้นอีก แต่พิมพ์เฉพาะคำแปลภาษาไทย ไม่ได้พิมพ์ภาษาบาลีไว้

หนังสือสังข์คณิทาน เป็นตำนานพระพุทธรูปสำคัญและมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับประชาชนและประวัติศาสตร์ของชาติไทย กรมศิลปากรได้มอบให้ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร แปลในเทศกาลสงกรานต์ ปี พ.ศ. 2506

นิทานพระพุทธรูปสังข์ (สังข์คณิทาน) แบ่งออกเป็น 8 ปริจเฉท เริ่มต้นด้วยปณามคาถา (คำนมัสการพระรัตนตรัย) และมีเนื้อเรื่องย่อดังนี้

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานล่วงแล้ว 700 ปี ครั้งนั้นในเกาะสิงหลมีพระราชาเสวยราชอยู่ 3 องค์ มีพระอรหันต์ 20 องค์ พระราชาทั้ง 3 พระองค์ ตรัสถามพระอรหันต์ว่า เคยเห็นพระพุทธรูปหรือไม่ พระอรหันต์ก็ถวายพระพรว่า ไม่เคยเห็น ครั้งนั้น พญานาคตนหนึ่งได้

²กรมศิลปากร, นิทานพระพุทธรูปสังข์. (พระนคร : ศิวพร 2506) ดูหน้าค่านำ.

ฟังพระราชากับพระอรหันต์สนทนากัน จึงพูดขึ้นว่า ข้าพเจ้าเคยเห็น ขอให้เตรียมที่เอาไว้ ต่อจากนั้น พญานาคก็ได้แสดงรูปเนรมิตพระพุทธรูป คนทั้งปวงเมื่อเห็นพระพุทธรูปแล้วต่างก็บูชากราบไหว้อย่างนอบน้อม เมื่อครบ 7 วัน พญานาคก็ทำให้พระพุทธรูปนั้นหายไปและจำแลงเป็นชายมาบอกกำชับพระอรหันต์ให้จำพระพุทธรูปลักษณะไว้

พระราชาทั้ง 3 พระองค์ ทรงเลื่อมใสในรูปพระพุทธรูป จึงมีพระราชประสงค์ให้หล่อพระพุทธรูปขึ้น จึงตรัสเรียกช่างหล่อที่มีฝีมือดีเยี่ยมที่สุดให้หล่อรูปพระพุทธรูป พวกเหล่ามหาพรหมเป็นต้นช่วยกันให้-โลหะมีทองคำเป็นต้น มาช่วยหล่อด้วย เมื่อเสร็จแล้ว จึงฉลองกันตลอด 7 วัน 7 คืน พระพุทธรูปนั้นมีลักษณะท่าทางเหมือนราชสีห์ จึงเรียกว่า พระสีหิงค์ เมื่อเสร็จการฉลองแล้ว ในวันที่ 8 จึงอันเชิญมาประดิษฐานในห้องมณฑปที่บรรจุพระทันตธาตุ

พ.ศ. 1500 มีพระธรรมมีกราชองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ไสยรงค์ ได้แก่พระร่วงเจ้าผู้ครองเมืองสุโขทัย ได้เสด็จมาถึงนครศรีธรรมราช พระเจ้านครศรีธรรมราชทรงเล่าเรื่องพระพุทธรูปสำคัญถวาย พระร่วงเจ้าทรงมีพระราชประสงค์อยากได้พระพุทธรูปองค์นั้น พระเจ้านครศรีฯ จึงจัดส่งทูตไปเกาะลังกาเพื่อขอพระพุทธรูป พระเจ้าลังกาได้ปรึกษากับพวกอำมาตย์แล้วตกลงมอบพระพุทธรูปให้พระร่วงเจ้า ทั้งนี้เพราะได้มีพยากรณ์จากพระอรหันต์ 20 องค์ว่า พระพุทธรูปองค์นี้จะไปอยู่ชมพูทวีป เมื่อพระพุทธรูปครบ 2000 ปี พระพุทธรูปองค์นี้จะกลับคืนมายังลังกาอีก พระเจ้ากรุงลังกาได้มอบพระพุทธรูปแก่ราชทูตกลางเรือสำเภา เมื่อเรือสำเภาแล่นมาถึงกลางทะเล เรือกระแทกหินแตกละเอียด ผู้คนจมน้ำตายหมด ส่วนพระพุทธรูปสีหิงค์ไม่จมน้ำ ลอยอยู่บนผิวน้ำพายพระพักตร์มายังนครศรีธรรมราช พระเจ้านครศรีธรรมราชทรงทราบข่าวจึงเสด็จไปรับและอันเชิญไปประดิษฐานไว้บนบัลลังก์ในพระลานหลวง

ขณะที่พระเจ้านครศรีธรรมราชกำลังอาราธนาอยู่ พระพุทธรูปสีหิงค์ก็ลอยขึ้นสู่อากาศ เปล่งรัศมี 6 ประการ คนทั้งปวงได้เห็นปาฏิหาริย์ต่างก็กระทำความบูชา ทราบความถึงพระร่วงเจ้า พระองค์จึงเสด็จไปรับและนำกลับมายังกรุงสุโขทัย

เมื่อพระร่วงเจ้าสวรรคต กษัตริย์เมืองสุโขทัยก็ปกครองเรื่อยมาจนถึงพระยาไสยสือไทย (อัครถกสือไทย) อาณาจักรสุโขทัยจึงตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา พระรามาธิบดีแห่งกรุงศรีอยุธยาจึงอันเชิญพระพุทธรูปสีหิงค์มาประดิษฐานไว้ในกรุงศรีอยุธยา

ต่อมาพระพุทธสิหิงค์ได้ไปประทับอยู่ที่เมืองกำแพงเพชร จากเมืองกำแพงเพชรไปอยู่ที่เมืองเชียงรายได้ และเชียงใหม่ตามลำดับ

ตำนานพระพุทธสิหิงค์ตามพระราชพงศาวดาร

ต่อไปนี้จะได้เก็บความย่อจากตำนานพระพุทธสิหิงค์ ตามพระราชพงศาวดาร ดังนี้
พระโพธิ์รังสี แต่งนิทานพระพุทธสิหิงค์ โดยกล่าวถึงตั้งแต่สร้างพระพุทธสิหิงค์ในลังกาทวีป สมเด็จพระร่วงเจ้า ได้ัญเชิญมาไว้ในกรุงศรีอยุธยาประมาณว่าในรัชกาลของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ในระหว่าง พ.ศ. 1820 จนถึง พ.ศ. 1860 พระพุทธสิหิงค์อยู่ที่เมืองสุโขทัยราว พ.ศ. 1921 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ได้ได้อาณาจักรสุโขทัย จึงัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ลงมาไว้ ณ กรุงศรีอยุธยา ราว พ.ศ. 1925 พระญาณดิสเจ้าเมืองกำแพงเพชรได้ัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาไว้ที่เมืองกำแพงเพชร ต่อมา พ.ศ. 1931 ท้าวมหาพรหมได้ัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ไปไว้ที่เมืองเชียงรายได้ พระเจ้าแสนเมืองมา เจ้านครเชียงใหม่ได้ได้เชียงรายได้ จึงได้ัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาไว้ที่นครเชียงใหม่

เมื่อราว พ.ศ. 1950 พระโพธิ์รังสี ได้แต่งนิทานพระพุทธสิหิงค์จบเพียงนี้ ยังมีเรื่องตำนานพระพุทธสิหิงค์ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุต่าง ๆ มีหนังสือพระราชพงศาวดารเป็นต้น มีกล่าวไว้ดังนี้

พระสิหิงค์ ประดิษฐานอยู่ที่เชียงใหม่ประมาณ 255 ปี สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้เมืองเชียงใหม่ได้เมื่อประมาณ พ.ศ. 2205 โปรดให้ัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ลงมาที่กรุงศรีอยุธยา ประดิษฐานไว้ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ จนตลอดสมัยกรุงเก่า พระพุทธสิหิงค์อยู่ในกรุงศรีอยุธยา ตลอดเวลา 105 ปี จนเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ครั้งนั้นพวกเมืองเชียงใหม่เข้ากับพม่าจึง ัญเชิญพระพุทธสิหิงค์กลับขึ้นไปไว้ที่เมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2310

ถึงรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2338 เวลานั้นไทยได้เมืองเชียงใหม่ไว้เป็นเมืองขึ้นแล้ว พม่ายกกองทัพมาล้อมเมืองเชียงใหม่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปรบพม่าข้าศึก ตีกองทัพพม่าแตกยับเยินไป ครั้นเสร็จการศึกแล้ว กรมพระราชวังบวรฯ ได้เชิญ

พระพุทธสิหิงค์กลับลงมากรุงเทพฯ ได้ทรงอุทิศพระราชมณฑลเศียรองค์หนึ่ง ถวายเป็นที่ประดิษฐาน พระพุทธสิหิงค์ พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งพุทไธสวรรย์” ยังปรากฏทุกวันนี้

เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท สวรรคตแล้วพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลก จึงโปรดให้เชิญพระพุทธสิหิงค์มาไว้ในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตลอด
รัชกาลที่ 1 ที่ 2 และที่ 3 จนถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรด
ให้สมเด็จพระอนุชาธิราช พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์
กลับขึ้นไปไว้ที่พระราชวังบวรฯ และประดิษฐานไว้เป็นพระประธานในวัดบวรสถานสุทธาราส
ซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ทรงสร้างไว้ในพระราชวังบวรฯ ทำนองอย่างวัดพระแก้ว
วังหน้า เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้เชิญพระพุทธสิหิงค์ไปประทับอยู่ที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพระราชวังบวรฯ
ตราบเท่าทุกวันนี้

หนังสือต่าง ๆ ที่กล่าวถึงพระพุทธสิหิงค์

นอกจากนิทานพระพุทธสิหิงค์ ที่พระโพธิ์รังสีแต่งเป็นภาษาบาลีเรียกว่า สิหิงคนิทาน
พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลอักษรณ์) แปลครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2456 และศาสตราจารย์
ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร แปลอีกในเทศกาลสงกรานต์ปี พ.ศ. 2506 แล้ว ยังมีหนังสืออื่น ๆ ที่มี
ผู้เขียนไว้ดังนี้

1. ตำนานพระพุทธสิหิงค์ หลวงวิจิตรวาทการ เรียบเรียงพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2481
2. เรื่องพระพุทธสิหิงค์กับวิจารณ์ของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.
2477 (ฉบับที่จัดพิมพ์รวมกับเรื่องอื่น ๆ)
3. ในชินกาลมาลีปกรณ์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2501 หน้า 100
4. ใน คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง พิมพ์ พ.ศ. 2459 หน้า 55
5. ในเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทรีปี พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2503 หน้า 252
6. ในสาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 29 เมษายน 2480 ในสาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 13 พุศ-
ศิกายน 2485 ในสาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 15 ธันวาคม 2485

7. ในเรื่องโบราณคดีจากลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กับ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2503 หน้า 15

2. จามเทวีวงศ์

จามเทวีวงศ์ ว่าด้วยวงศ์ของพระนางจามเทวี ที่ได้ครองเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) และประวัติพระพุทธศาสนาในอาณาจักรลานนา

พระญาณกิติเถระ

พระญาณกิติเถระ แต่งที่เมืองเชียงใหม่ 6 เรื่องคือ

1. โยชนาวินัย อธิบายข้อความในพระวินัยซึ่งเห็นว่าในอรรถกถาและฎีกายังเข้าใจยากตลอดจนไวยากรณ์
2. สัทธรรมสังคหะ ว่าด้วยสังคีตกาล และปกิณฑกกรรมอย่างละเอียดละน้อย จะกล่าวละเอียดอีกเมื่อถึงสมัยอยุธยา
3. โยชนาพระอภิธรรม 7 คัมภีร์ อธิบายข้อความในพระอภิธรรมทั้ง 7 คัมภีร์ ซึ่งเห็นว่าอรรถกถาและฎีกายังเข้าใจยากตลอดจนไวยากรณ์
4. โยชนาฎีกาอภิธรรมสังคหะ อธิบายข้อความในอภิธรรมสังคหะ ซึ่งเห็นว่าฎีกายังบกพร่อง ตลอดจนไวยากรณ์
5. โยชนามูลกัจจายน์ อธิบายข้อความในคัมภีร์กัจจายนะ ซึ่งเห็นว่าอรรถกถาและฎีกายังเข้าใจยาก ตลอดจนไวยากรณ์
6. คันถีทปนิกขุปาฏิโมกข์ ร้อยกรองข้อความในนิกขุปาฏิโมกข์ให้เข้าใจง่ายขึ้น เรื่องนี้แต่งเมื่อ พ.ศ. 2036

พระรัตนปัญญาเถระ

พระรัตนปัญญาเถระ แต่งที่เมืองเชียงใหม่ 1 เรื่อง

1. ชินกาลมาลินี ต้นฉบับเป็นชินกาลมาลีปกรณ์ ว่าด้วยระเบียบกาลแห่งพระพุทธเจ้า ตั้งแต่เริ่มมโนปฏิธานและประวัติศาสตร์ที่มาประดิษฐานในประเทศลานนาไทย แต่งเมื่อ พ.ศ. 2060

หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์นี้ ท่านรัตนปัญญาเถระ ชาวเมืองเชียงใหม่แต่งขึ้นเป็นภาษาบาลี เมื่อระหว่าง พ.ศ. 2060-2071 ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิต 5 ท่าน ช่วยกันแปลเป็นภาษาไทยครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2337 เรียกชื่อว่า ชินกาลมาลินี ต่อมาในรัชกาลที่ 5 ได้ตีพิมพ์เป็นเล่มทั้งฉบับภาษาบาลีและฉบับแปล เมื่อ พ.ศ. 2451 เรียกชื่อว่า ชินกาลมาลินี ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2466 ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์ ได้แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส และได้ตีพิมพ์ทั้งฉบับแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสและฉบับภาษาบาลีใน Bulletin de l'ecole Franceise d'extreme orient, Tome XXV. เมื่อ พ.ศ. 2468 ต่อมาในปี พ.ศ. 2499 ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร เปรียญ แปลจากฉบับภาษาบาลีของท่านรัตนปัญญาเถระ ในนามของ กรมศิลปากร เรียกชื่อตามฉบับภาษาบาลีว่า “ชินกาลมาลีปกรณ์” แปลว่าหนังสือว่าด้วยระเบียบกาลเวลาของพระพุทธเจ้า

หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ที่พิมพ์เป็นอักษรและภาษาสิงหลของลังกา กับ ฉบับพิมพ์อักษรโรมันและฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ ของสมาคมบาลีปกรณ์ ก็มี ฉบับที่พิมพ์เป็นอักษรและภาษาสิงหลของลังกานั้น พิมพ์จากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรไทย ซึ่งตีพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. 2451 ซึ่งท่านอัครมหาบัณฑิต พระพุทธทศตะมหาเถระ พระเถระชาวลังกา ได้นำมาให้พระมหาเถระชาวไทยดูเมื่อคราวทำสังคายนาที่กรุงย่างกุ้ง ประเทศพม่า

ต่อมาในปี พ.ศ. 2503 กรมศิลปากร ซึ่งมีนายธนิศ อยู่โพธิ์ เป็นอธิบดี ได้ส่งหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ฉบับแปลเป็นภาษาไทย ซึ่งศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร เปรียญ เป็นผู้แปลกับฉบับภาษาบาลีอักษรไทย ซึ่งพิมพ์ไว้เมื่อปี พ.ศ. 2451 ไปให้นางสาว ไอ.บี. ฮอร์เนอร์ นายกสมาคมบาลีปกรณ์ ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ทางสมาคมบาลีปกรณ์ จึงได้ขอร้องให้ท่านอัครมหาบัณฑิต พระพุทธทศตะเถระ ชาวลังกา รับหน้าที่ชำระและถ่ายลง

เป็นอักษรโรมัน กระจับกับในระยษนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จประพาสประเทศอังกฤษเป็นทางราชการ เมื่อ พ.ศ. 2503 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โปรดพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แก่สมาคมบาลีปกรณ์ ตามแบบอย่างทีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์มาก่อน ทางสมาคมจึงได้คัดเลือกจัดพิมพ์คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ฉบับภาษาบาลีเป็นอักษรโรมัน และเฉลิมพระเกียรติพระนามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว บนหน้าปกด้วย

ต่อมาสมาคมบาลีปกรณ์ ได้มอบให้ศาสตราจารย์ ชยะวิกรม (Prof.Dr. N.A. Jayawickrama) แห่งมหาวิทยาลัยลังกา แพลชินกาลมาลีปกรณ์จากภาษาบาลีเป็นภาษาอังกฤษ เมื่อแปลเสร็จแล้ว ได้ส่งมาให้กรมศิลปากร ประเทศไทย พิจารณาตรวจแก้ไขให้ถูกต้อง ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร และ นายชูศักดิ์ ทิพยเกษร เป็รียน ได้ช่วยกันจัดทำข้อสังเกตบางประการในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ แล้วส่งไปให้ ซึ่งมีประโยชน์อย่างมาก ทางสมาคมได้นำลงพิมพ์ไว้ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษด้วย จึงเห็นได้ว่า หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ของท่านรัตนปัญญาเถระชาวเมืองเชียงใหม่ เป็นเอกสารสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีของประเทศไทย และเป็นการเผยแพร่เกียรติคุณของนักปราชญ์ฝ่ายบาลีชาวไทยอันรวมถึงผู้แปลเป็นภาษาไทยด้วย

ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร ผู้แปลคัมภีร์นี้เป็นภาษาไทย ได้กล่าวถึงหลักฐานที่มีปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์นี้ว่า ผู้แต่งคือพระรัตนปัญญาเถระ ไม่ได้บอกที่มา แม้ท่านจะคัดลอกมาทั้งเรื่องหรือบางตอน เช่น เรื่องชาดก หรือ เรื่อง อติตพุทธะ ผู้อ่านจะต้องรู้เอาเองว่า ข้อความนี้มีมาในคัมภีร์ไหน เรื่องอะไร เป็นต้น ท่านองเดียวกับหนังสือไตรภูมิพระร่วง ฉบับภาษาไทย-ท่านผู้แต่งได้กล่าวถึงหลักธรรมต่าง ๆ แต่ไม่ได้บอกที่มา ไม่เหมือนกับพระสิริ-มังคลาจารย์ ผู้แต่งคัมภีร์มังคลัตถทีปนี ท่านกล่าวถึงข้อความใด ก็อ้างที่มาของข้อความนั้น ท่านอ้างว่ามาจากคัมภีร์ไหน สูตรอะไร ว่าอย่างไร แล้วยกข้อความนั้นมาด้วย ทำให้ผู้อ่านทราบที่มาของข้อความนั้น ๆ ได้ทุกแห่ง หลักฐานต่าง ๆ ทีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์นั้น มีมาจากคัมภีร์เหล่านี้คือ บาลีอปทานสูตร วิสุทธชนวิลาสินี พุทธวงศ์ มรุตตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์ จริยาปิฎก และอรรถกถาบาลีอังคตตรนิกาย มหาปทานสูตร มหาปริณีพพานสูตร สุมังคลวิลาสินี ปปัญจสุทนี อรรถกถามหาวรรคทีฆนิกาย ชาตักกฎกถา สมันตปาสาทิกา มิสินทปัญหา มหาวงศ์ ฎุปรวงศ์ โพธิวงศ์ ทั้งหมดนี้เป็นภาษาบาลี และหนังสือเรื่องมูลศาสนา ซึ่งเป็นภาษาไทย

เหนือคัมภีร์และหนังสือเหล่านี้ พระรัตนปัญญาเถระ ใช้เป็นคู่มือในการเรียบเรียงคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

ประวัติของพระรัตนปัญญาเถระ ผู้แต่งคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์นั้น มีหลักฐานยืนยันว่า ท่านเป็นชาวเชียงราย และเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้ามังราย บวชอยู่วัดพระแก้ว เมืองเชียงราย ต่อมาท่านไปอยู่เชียงใหม่ และอยู่ที่วัดสีหฬาราม คือวัดเจดีย์เจ็ดยอดเดี๋ยวนี้ ท่านได้รับจนาคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์นี้ ในรัชสมัยของพระเจ้าฟิสิกปนัดดาธิราช รจนาจบเมื่อ พ.ศ. 2060 ท่านมีพรรษาได้ 23 พรรษา

หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์นี้ กล่าวถึงกาลของพระพุทธเจ้าโดยเรียบเรียงเป็นลำดับอย่างมีระเบียบ คือ พระพุทธเจ้า ซึ่งเสด็จอุบัติขึ้นมาในโลกนี้ ประมาณก่อน พ.ศ. 80 ปีตรง พระองค์มีประวัติความเป็นมาอย่างไร ท่านผู้รจนาก็กล่าวถึงกาลก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าไว้อย่างพิสดาร กล่าวคือ กาลที่มีเจตนาใครจะเป็นพระพุทธรูป กาลตั้งใจจะเป็นพระพุทธรูป กาลเปล่งวาจา และการกระทำอย่างสะสมบารมีเพื่อเป็นพุทธรูป ตลอดถึงได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เป็นลำดับมา จนกระทั่งพระชาติสุดท้ายที่เสด็จอุบัติมาเป็นมนุษย์ตระกูลกษัตริย์ศากยวงศ์โคดมโคตร ตรัสรู้สัพพัญญุตญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วทรงบำเพ็ญพุทธกิจ ท่านผู้รจนาก็กล่าวไว้ละเอียดถี่ถ้วนว่าปีไหน พระพุทธเจ้าทรงทำอะไร ประทับอยู่ที่ไหน ตลอดจนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน เมื่อปรินิพพานแล้ว คำสอนของพระองค์ ที่เรียกว่าธรรมะ-วินัย ได้มีผู้นำมารวบรวมประมวลเป็นพระไตรปิฎกขึ้น ท่านผู้รจนาก็ได้บรรยายถึงการรวบรวมพระธรรมะ วินัยนั้นเป็นลำดับมา เรียกว่าทำสังคายนาทำกันเมื่อไร ที่ไหน ครั้งที่เท่าไร นอกจากนี้ส่วนต่าง ๆ ของพระธรรม ซึ่งเรียกว่า พระบรมชาดก หรือพระบรมสารีริกธาตุ ได้มีผู้จัดสรรอย่างไร อันนี้เป็นต้นเหตุที่เกิดพระสถูป เจดีย์ต่าง ๆ ขึ้นในโลก ท่านผู้รจนาก็กล่าวถึงการปฏิบัติจัดสรรพระบรมชาดกนั้นเป็นลำดับมา พระธรรมวินัยและพระบรมชาดก ได้แพร่หลายออกไป ไปประดิษฐานในต่างประเทศ จนกระทั่งมาถึงประเทศไทย ใครปฏิบัติกระทำกิจต่อพระธรรม วินัย และพระบรมชาดกอย่างไร เมื่อไร ท่านผู้รจนาก็ระบุอย่างละเอียดพิสดาร โดยบอกเวลาและสถานที่ไว้เป็นหลัก ด้วยเหตุนี้ ผู้รจนาก็ตั้งชื่อคัมภีร์นี้ว่า “ชินกาลมาลีปกรณ์” แปลว่าระเบียบกาลเวลาของพระพุทธเจ้า

ลักษณะการแต่งคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ส่วนใหญ่แต่งเป็นร้อยแก้ว มีคาถาบ้างเป็นครั้งคราว ไม่ได้แบ่งเป็นบทหรือปริจเฉท กล่าวเป็นเรื่อง ๆ ไปตามลำดับ

ต่อไปนี้เป็นข้อกล่าวถึงเรื่องในสารบัญ ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ตามที่ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.
แสง มนวิฑูร ได้แปลไว้ดังนี้³

ค่านมัสการพระรัตนตรัย

พระโพธิสัตว์ 3

จิตตูปปาทกาล

มโนปนิธาน

มหานิทาน

ลักษณะอสงไขย

เรื่องอดีตนิทาน

เรื่องทุรนิทาน

เรื่องอวิฑูรนิทาน

เรื่องสันติเกนิทาน

เรื่อง แสดงเทศนาธรรมจักร

เรื่อง โปรดชฎิล

เรื่อง เสด็จไปยังเมืองกบิลพัสดุ์และแสดงยมกปาฏิหาริย์

เรื่อง พุทธกิจ กล่าวถึงการเสด็จสถานที่ต่าง ๆ รวมทั้งในลังกาทวีป

เรื่อง อัครมหาสาวก

เรื่อง พุทธปรินิพพาน

เรื่อง พระบรมสารีริกธาตุ

เรื่อง เบ็ดเตล็ด

เรื่อง สังคายนาคั้งที่ 1

เรื่อง สังคายนาคั้งที่ 2

เรื่อง สังคายนาคั้งที่ 3

เรื่อง พระมหินทเถระมาลังกาทวีป

เรื่อง อัญเชิญพระมหาโพธิมาลังกาทวีป

³พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์ (ฉบับแปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร) (พระนคร : สามมิตร, 2515).
หน้าสารบัญ.

เรื่อง พระธาตุนครวัดมหาธาตุ
เรื่อง มหาโพธิ์มาลังกาทวีป
เรื่อง พระมหินทเธระนิพพาน
เรื่อง การมาของพระเขี้ยวแก้วเบ็องขวาและพระธาตุนครวัด
เรื่อง มหิยังคณะเจดีย์
เรื่อง มริจเจเจดีย์
เรื่อง โลหะปราสาท
เรื่อง สุวรรณมาลิกเจดีย์
เรื่อง กาลพระไตรปิฎกขึ้นสู่ไบลาน
เรื่อง มหาวงศ์กษัตริย์ในลังกาทวีป
เรื่อง พระเขี้ยวแก้วประดิษฐานในลังกาทวีป
เรื่อง พระพุทธโฆสจารย์ไปลังกาทวีป
เรื่อง สร้างเมืองหริภุญไชย
เรื่อง ก่อมหาเจดีย์เมืองหริภุญไชย
เรื่อง พระมหาธาตุปรากฏขึ้นที่เมืองหริภุญไชย
เรื่อง ราชวงศ์พระเจ้าอาทิตย์
เรื่อง พญามังราย
เรื่อง พระสุมนเถระได้พระธาตุ
เรื่อง พระเจ้ากือนา
เรื่อง พระสุมนเถระมานครหริภุญไชย
เรื่อง พระสีหลปฎิมา หรือพระพุทธสิหิงค์
เรื่อง ก่อพระธาตุวัดบุปผาราม
เรื่อง ศาสนาสีหลมาสู่เมืองเชียงใหม่
เรื่อง พระธาตุเจดีย์หลวง
เรื่อง สมมติสีมาของพระเจ้าฟ้าง
เรื่อง พระรัตนปฏิมา
เรื่อง พระเจ้าฟ้าง
เรื่อง พระพุทธรูปใหญ่ในวัดบุปผาราม
เรื่อง หล่อพระปฏิมาทองคำองค์ใหญ่
เรื่อง สมมติสีมาวัดมหาโพธาราม

เรื่อง เสด็จไปเมืองเชียงแสน
เรื่อง พระสิขีพุทธปฏิมา
เรื่อง กาลก่อสร้างกำแพงศิลาแลงนครทริภุญไชย
เรื่อง กาลแห่งพระพุทธศาสนานิกายสีหฬรุ่งเรือง
เรื่อง กาลบังเกิดช้าง
เรื่อง พระพุทธรูปแก่นจันทร์
เรื่อง ตำนานพระพุทธรูปแก่นจันทร์
เรื่อง พรรณาคความตอนจบ

ผู้สนใจรายละเอียดแต่ละหัวข้อ พึงค้นได้จากคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ฉบับแปลภาษาไทย ซึ่งพิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางทองคำ สุวรรณนิชกุล เมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2515 นั้นเถิด ในหนังสือเล่มนี้ ผู้แปลได้เพิ่มเรื่อง ลำดับกษัตริย์ครองนครเชียงใหม่ตามคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ กษัตริย์ราชวงศ์มังราย ครองเมืองเชียงใหม่ เทียบระหว่างคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ กับพงศาวดารโยนกวิธีนับสองไขย และสารบาญรูปภาพ นับว่าเป็นประโยชน์อย่างมากสำหรับผู้สนใจประวัติศาสตร์อาณาจักรลานนา และประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอาณาจักรลานนา.

พระสิริมังคลาจารย์

- พระสิริมังคลาจารย์ แต่งที่เมืองเชียงใหม่ 4 เรื่องคือ
1. ที่บนี้เวสสันดรชาดก อธิบายด้วยเรื่องและศัพท์ ตลอดทั้งวิธีแบ่งคาถาในมหาเวสสันดรชาดก แต่งเมื่อ พ.ศ. 2060
 2. จักรวาฬที่บนี้ ว่าด้วยจักรวาล และสิ่งซึ่งมีอยู่ในจักรวาล คือโลกวินาส และ โลกสันฐาน แต่งเมื่อ พ.ศ. 2063
 3. ฎีกาสังขยาปกาสก ว่าด้วยเครื่องนับ และเครื่องตวง 6 อย่าง แต่งเมื่อ พ.ศ. 2063
 4. มังคลัตถที่บนี้ ขยายความในมงคลสูตร พระสูตรนี้ ท่านสังคายนาวไว้ในอากาศสถาน 2 แห่ง คือ ในทุติยวรรค สุตตนิบาต และ ขุททกปาฐะ ในขุททกนิกาย แต่งเมื่อ พ.ศ. 2067 ตรงกับปีวอก จุลลศักราช 886 ในรัชสมัยของพระเจ้าราชาธิราช ผู้เป็นราชนัดดาของพระเจ้าลกะ (พิลก) กษัตริย์แห่งเมืองเชียงใหม่

คัมภีร์มังคลัตถที่ปนีที่เป็นภาษาบาลีพิมพ์ด้วยอักษรไทย แบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ ปฐโม
ภาค (ภาคที่ 1) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงชำระ และสมเด็จพระ
พุทธโฆสจารย์ (เจริญ ญาณวรเถระ) วัดเทพศิรินทราวาส ชำระอีก เล่มนี้ทางคณะสงฆ์
ไทยจัดเป็นหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์แผนกบาลี ใช้เรียนชั้นเปรียญธรรม 4 ประโยค
สำหรับภาคที่ 2 เป็นหลักสูตรบาลีเปรียญธรรม 5 ประโยค

ลักษณะการแต่งคัมภีร์นี้ เป็นร้อยแก้วผสมด้วยคาถา สำหรับร้อยแก้วนั้น เป็นการอธิบาย
ความหมายของศัพท์ ในคาถาหนึ่ง ๆ ให้เข้าใจง่าย เช่น อเสวนาติ อภชนา (แปลว่า คำว่า อเสวนา
ได้แก่การไม่คบเป็นต้น แล้วอธิบายความหมายของมงคลแต่ละข้ออย่างละเอียด พร้อมทั้งยกอุทาหรณ์
มีนิทานประกอบ นิทานมีทั้งนิทานในสมัยพระโคตมพุทธเจ้า และ นิทานในชาติก อ้างถึงพระ
พุทธเจ้าในอดีต มีคาถาประกอบนิทานเรื่องนั้น ๆ ใช้ค่าง่าย ๆ ที่คนทั่วไปเข้าใจได้ การแต่ง
ประโยคก็ใช้ประโยคง่าย ๆ ไม่ยาก อ่านแล้วเข้าใจความในประโยคทันที หลักฐานอ้างอิงต่าง ๆ
ท่านผู้จนาบอกที่มาจากเรื่อง เช่นข้อความนี้มาจากคัมภีร์ไหน สูตรอะไร ว่าอย่างไร แล้วยกข้อความ
นั้น ๆ มาด้วย ทำให้ผู้อ่านทราบที่มาของข้อความนั้น ๆ ได้ทุกแห่ง นักปราชญ์บาลีทั้งหลายต่าง
ยกย่องสรรเสริญคัมภีร์เล่มนี้ว่าแต่งได้ดีที่สุด ผู้จนาและผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีพระไตรปิฎก
และ อรรถกถาเป็นอย่างดี ไม่แพ้พระอรรถกถาจารย์รูปอื่น ๆ คัมภีร์มังคลัตถที่ปนีเป็นคัมภีร์
ตัวอย่างที่อธิบายธรรมะให้เข้าใจง่าย ผู้อ่าน ๆ แล้วสนุกสนานเพลิดเพลินในรสพระธรรม มี
นิทานที่ผู้จนานำมาประกอบได้เหมาะสมกลมกลืนกับข้อธรรมนั้น ๆ คัมภีร์เล่มนี้นับเป็นวิทยา
นิพนธ์ชั้นบรมครูจริง ๆ ที่ผู้เรียนประวัติวรรณคดีบาลีต้องรู้

เนื้อความโดยย่อในมงคลสูตรมีดังนี้

มหาชนในชมพูทวีปประชุมกันโต้เถียงและอภิปรายถึงเรื่องราวต่าง ๆ มีเรื่องนางสีดา
เป็นต้น เรื่องหนึ่ง ๆ กว่าที่จะจบลงได้ใช้เวลาถกเถียงกันถึง 41 เดือน ต่อมาวันหนึ่ง มีผู้เสนอ
เรื่องมงคลต่อที่ประชุมว่า “อะไรเป็นมงคล รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ เป็น
มงคลและใครเป็นผู้รู้มงคล”

นายทิฐฐมังคลิกะกล่าวว่า ข้าพเจ้ารู้มงคล รูปที่เราเห็นเป็นมงคล นายสุตมังคลิกะกล่าว
ค้านว่า รูปที่เราเห็นไม่เป็นมงคลเลย เสียงที่เราได้ยินต่างหากเป็นมงคล สำหรับนายมุตมงคล

กล่าวกันว่า เสียงที่เราฟังนั้นไม่เป็นมงคล สิ่งที่เป็นมงคลคืออารมณ์ที่เราทราบต่างหาก

เมื่อนักโหราที่ 3 คนกล่าวอย่างนั้น ผู้ฟังทั้งหลายก็มีความเห็นแตกต่างกันออกไป คือ บางพวกก็มีความเห็นเดียวกับแนวความคิดของนักโหราที่ทั้ง 3 บางพวกก็ไม่เห็นด้วย ต่างก็ได้เถียงเรื่องมงคลกัน ปัญหาเรื่องมงคลจึงมีการวิพากษ์วิจารณ์กันแผ่ขยายออกไปทั่วชมพูทวีป

ปัญหาเรื่องมงคลตกค้างยึดเยื้อมาถึง 12 ปี ก็ยังหาคำตัดสินเด็ดขาดลงไปไม่ได้ เมื่อ 12 ปีผ่านไปได้มีเสียงพูดกันว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จักตรัสมงคล” คราวนั้นได้มีเทพบุตร นำปัญหาเรื่องมงคลเข้าเฝ้าทูลถามพระพุทธรเจ้าในขณะที่ประทับอยู่ที่วัดพระเชตุพนมหาวิหาร ไกลเมืองสาวัตถี

เมื่อเป็นเช่นนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ตรัสมงคล 38 ประการด้วย 10 พระคาถาดังนี้⁴

- | | |
|-----------------------------------------------|-----------------------------------------|
| 1. อเสวนา จ พาลานํ
ปูชา จ ปุชนียานํ | ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา
เอตมฺมงฺคลมตฺตมํ |
| 2. ปฏิรูปเทสวาโส จ
อตฺตสมฺมาปณฺธิ จ | ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา
เอตมฺมงฺคลมตฺตมํ |
| 3. พาหุสจฺจญฺจ สิปฺปญฺจ
สุภาสิตา จ ยา วาจา | วินโย จ สฺสึกฺขิตโต
เอตมฺมงฺคลมตฺตมํ |
| 4. มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ
อนากุลา จ กมฺมนฺตา | ปฺตตทารสฺส สงฺคโห
เอตมฺมงฺคลมตฺตมํ |
| 5. ทานญฺจ ธมฺมจริยา จ
อนวชฺชานิ กมฺมานิ | ญฺาตกานญฺจ สงฺคโห
เอตมฺมงฺคลมตฺตมํ |
| 6. อารตี วิรตี ปาปา
อบฺปมาโท จ ธมฺเมสุ | มชฺชปาณา จ สญฺญโม
เอตมฺมงฺคลมตฺตมํ |
| 7. คารโว จ นิวาโต จ
กาเลน ธมฺมสฺสวณํ | สนฺตฺถฐี จ กตญฺญตา
เอตมฺมงฺคลมตฺตมํ |

⁴พระสิริมงคลอาจารย์, มงคลคฤที่ปณียา ปฐโม ภาค. (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2492) หน้า 15.

8. ขนฺตี จ โสวจสฺสตา กาเลน ฌมฺมสากจฺฉา	สมณานญฺจ ทสฺสนํ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ
9. ตโป จ พุรหมฺจริยา จ นิพฺพานสจฺฉิกริยา จ	อริยสจฺจานทสฺสนํ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ
10. ผุฏฐสฺส โลกฌมฺเมหิ อโสภํ วิรชํ เขมํ	จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ

แปลเป็นภาษาไทยได้ดังนี้⁵

1. ไม่คบคนพาล (อเสวนา จ พาลานํ)
2. สมาคมกับบัณฑิต (ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา)
3. บุชาบุคคลผู้ควรบูชา (บุชา จ บุชเนยานํ)
4. อยู่ในประเทศอันสมควร (ปฏิรูปเทศวาโส)
5. มีบุญทำไว้ในปางก่อน (ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา)
6. ตั้งตนไว้ชอบ (อตฺตสมฺมาปณฺธิ จ)
7. เป็นพหูสูตร (พาหุสจฺจญฺจ)
8. มีศีลปะ (สีปฺปญฺจ)
9. มีวินัยดี (วินโย จ สฺสิกฺขิตฺโต)
10. มีวาจาเป็นสุภาสิต (สุภาสิตา จ ยา วาจา)
11. เลี้ยงดูบิดามารดา (มาตาปิตุอุปฺภฺฐานํ)
12. เลี้ยงดูบุตร (ปุตฺตสงฺคโห)
13. เลี้ยงดูภรรยา (ทารสฺส สงฺคโห)
14. การงานไม่อาภูล (อนาภุลา จ กมฺมนฺตา)
15. บำเพ็ญทาน (ทานญฺจ)
16. ประพฤติธรรม (ธรรมจริยา)
17. สงเคราะห์ญาติ (ญาติกานญฺจ)
18. การงานที่ไม่มีโทษ (อนวชฺชานํ กมฺมานํ)
19. งดเว้นจากบาป (อารตี วิรตี ปาปา)

⁵ พ.อ.ปิ่น มุกกันต์, มงคลชีวิต. (ธนบุรี : บ. พิศนาคะ, 2505), หน้า 48-49.

20. ส้ารวมจากการดื่มน้ำเมา (มชชปานา จ สญญโม)
21. ไม่ประมาท (อปปมาโท จ ฐมเมสุ)
22. มีสัมมาคารวะ (คารโว จ)
23. มีความถ่อมตัว (นิวาโต จ)
24. มีความสันโดษ (สนตุฎฐี จ)
25. มีความกตัญญู (กตญญูตา)
26. พึงธรรมตามกาลอันควร (กาเลน ฐมมสุสวณ)
27. อุดทน (ขนฺตี จ)
28. ว่าง่ายสอนง่าย (โสวจสุสตา)
29. พบปะสมณะ (สมณานญจ ทสฺสน)
30. สนทนาธรรม (กาเลน ฐมมสากัจฉา)
31. บำเพ็ญตบะ (ตโป จ)
32. ประพฤติพรหมจรรย์ (พรหมจริยา จ)
33. เห็นอริยสัจ (อริยสัจจาทสฺสน)
34. ทำให้แจ้งพระนิพพาน (นิพฺพานสจฺฉิกิริยา จ)
35. จิตไม่หวั่นไหว (จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ)
36. จิตไม่เศร้าโศก (อโสก)
37. จิตไม่กำหนัด (วิรช)
38. จิตหลุดพ้น (เกษม) (เขมิ)

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ฐมฺมโร) วัดพระศรีมหาธาตุ ได้แต่งมงคล 38 ประการ เป็นโคลงสี่สุภาพไว้ดังนี้⁶

1. อย่าพาลชั่วช้า	เป็นมิตร เลยนา
คบแต่ชาติบัณฑิต	ถูกต้อง
บูชาท่านควรบูชา	จิตเปี่ยม คุณแอ
สามมิ่งมงคลป้อง	ท่านให้สุขศาสนต์

⁶ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์, มงคลยออดีวัด. (พระนคร : ชวนพิมพ์, 2515). หน้า 5-7

2. อยู่ถิ่นควรกอปรเกื้อ บุญสำสมไว้มี ตั้งตนชอบเป็นศรี สามมิ่งมงคลนี้	ความดี ก่อนก็ สวัสดิ์แก่ ตนแล ส่งให้เจริญคุณ ศึกษา ศิลป์เฮย เรียบร้อย
3. หมั่นสดับมากพร้อม ฝึกวินัยดีพา ชอบกล่าวแต่วาจา สื่ออย่างไม่ต่างพร้อย	ภาษิต ช่วยให้เจริญศรี
4. บำรุงพ่อแม่พร้อม เลี้ยงลูกผูกมันเหมาะ การทำงานเสร็จสิ้นเพราะ สี่มิ่งมงคลล้วน	สงเคราะห์ เมียฮา ทั่วถ้วน ไม่เกลื่อน กล่นแอ ก่อให้เจริญผล ธรรมจรรยาเฮย โอบอุ้ม ในโลก สิ้นแอ ท่านให้สวัสดิ์ สุขสำ-ราญเฮย พิดบำ สติมัน คงแอ เดชสู ธิปูฉาน ถ่อมตน ลงนา รอบด้าน โดยชอบ กาลแอ แวดล้อมระวังภัย พบเห็น ครบถ้วน พาไ้ สิ้นแล เลิศล้ำ นำเจริญ
5. ให้ปิ่นและกอปรด้วย สงเคราะห์ญาติพงศ์พันธุ์ ทำกิจห่างโทษทัณฑ์ คนสี่นี้คอยคุ้ม	
6. งดเว้นเลิกบาปได้ เลิกตีมน้ำเมากำ ไม่ประมาทในธรรม สามอย่างบำเพ็ญกล้า	
7. เคารพบนอบน้อม สันโดษรู้คุณคน ฟังธรรมกล่อมกมล ห้ามิ่งมงคลด้าน	
8. อดทนว่าง่ายพร้อม สมณะละบาปเข็ญ พูดธรรมดั่งกล้าเค็ญ สี่มิ่งมงคลล้วน	

9. เพียรเผาภิเลสสร้าง	พรหมจรรย์ ด้วยนา
เห็นสังฆกรรมอรียัน	แจ่มจ้า
บรรลุนิพพานอัน	ดับเกลศ ลิ่นแฮ
เสพสีมงคลกล้า	ส่องให้ ใจเกษม
10. จิตไม่หวั่นไหวด้วย	โลกธรรม
จิตปลอดเกลศรุมร่า	พึงโปร่ง สว่างนา
สีจิตมงคลอ้า	หยุดเด่น เย็นสบาย

กรรมสามสิบแปดนี้	มงคล ยอดแฮ
เทพมนุษย์ฝึกตน	ครบถ้วน
ย่อมบรรลุโสดิผล	ทุกถิ่น กาลแล
พาลเหล่าอุบาทว์ล้วน	พ่ายแพ้ มลายสูญ

พระสุวรรณรังษี แต่งที่เมืองเวียงจันทร์ 1 เรื่อง ฎีกาคันถาภรณ์วิตถาร อธิบายคัมภีร์
คันถาภรณ์ที่ว่าด้วยนิบาติศัพท์ต่าง ๆ แต่งเมื่อ พ.ศ. 2128

พระนันทอาจารย์ แต่งที่เมืองเชียงใหม่ 1 เรื่อง สารัตถสังคหะ รวบรวมเรื่องธรรมที่เห็น
ว่าเป็นสาระมาร้อยกรองไว้ 40 มาติกา มีอภินิหารพระพุทธเจ้าเป็นต้น

พระธรรมเสนาบดี แต่งที่เมืองเชียงใหม่ 1 เรื่อง ปัทกม โยชนา สัททตถเภทจินดา
ขยายความคัมภีร์สัททตถเภทจินดา ที่ว่าด้วยประเภทแห่งศัพท์และเนื้อความอันลึกลับ

ปัญญาสชาดก

ปัญญาสชาดก ว่าด้วยนิทานเก่าแก่ของเมืองไทย 50 เรื่อง เช่น เรื่องสมุทโฆษ เรื่องพระ-
สุทธนางมโนราห์ เรื่องสังข์ทอง เรื่องพระรถเสน และ เรื่องคารวี เป็นต้น ผู้แต่งเป็นพระภิกษุ
ชาวเชียงใหม่ แต่งเป็นภาษามคร เมื่อพุทธศักราช ประมาณ 2000-2200 ปี สมัยนั้นเป็นสมัยที่
การศึกษาภาษามครในลานนารุ่งเรืองมาก พระภิกษุชาวลานนาได้เดินทางไปศึกษาที่ประเทศลังกา
แล้วเดินทางกลับมามีได้แต่งคัมภีร์ภาษาบาลีดี ๆ ไว้หลายเล่ม เช่น มังคลัตถทีปนี ของ พระ-
สิริมังคลาจารย์ ชินกาลมาลีปกรณ์ ของ พระรัตนปัญญาเถระ เป็นต้น การแต่งปัญญาสชาดก

เป็นการแต่งในปลายสมัยที่กล่าวมา สังเกตได้จากการใช้ภาษามคธในคัมภีร์เล่มนี้อ่อนกว่าคัมภีร์
ชั้นก่อน และเป็นการแต่งเลียนแบบนิบาตชาดก

กล่าวกันว่าหนังสือปัญญาสชาดกมีอยู่เฉพาะในประเทศไทยกับที่เมืองหลวงพระบาง
และกรุงกัมพูชา ที่อื่น ๆ เช่นอินเดีย ลังกา พม่า หามิได้ มีครั้งหนึ่งเรื่องปัญญาสชาดกไปถึง
พม่า ๆ เรียกว่า “เชียงใหม่ปัญญาสก์” ปัญญาสชาดกฉบับเดิมนั้นเป็นคัมภีร์โบราณจำนวน 50
ผูก ต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งสภานายกหอ
พระสมุดสำหรับพระนคร มีพระประสงค์จะพิมพ์หนังสือปัญญาสชาดก ทรงแปลเรื่องสมุทโฆษ
อันเป็นเรื่องแรกแห่งปัญญาสชาดก และต่อมาก็ได้มีการแปลจบบริบูรณ์ และพิมพ์เป็นเล่ม
หนังสือได้ 2 เล่ม โดยแบ่งเป็นภาค 1-2 ดังปรากฏอยู่แล้ว

ลักษณะการแต่งก็เหมือนกับบรรณกถาชาดกทุกอย่าง แต่งเป็นร้อยแก้ว มีคาถาปะปนบ้าง
กล่าวถึงเรื่องปัจจุบัน อดีต คาถา และประมวลตัวละครในอดีต เป็นบุคคลในปัจจุบัน

ชาดก 50 เรื่องที่มีอยู่ในปัญญาสชาดก มีดังนี้

- | | |
|-----------------------|-------------------------|
| 1. สมุทโฆษชาดก | 2. สุธนชาดก |
| 3. สุธนุชาดก | 4. รัตนปโตตชาดก |
| 5. สิริวิบูลกิตติชาดก | 6. วิบูลราชชาดก |
| 7. สิริจุฬามณีชาดก | 8. จันทราชชาดก |
| 9. สุกมิตตชาดก | 10. สิริธรรชาดก |
| 11. ทูลกบัณฑิตชาดก | 12. อาทิตชาดก |
| 13. ทุกัมมานิกชาดก | 14. มหาสุรเสนชาดก |
| 15. สุวรรณกุมารชาดก | 16. กนกวรรณราชชาดก |
| 17. วิริยบัณฑิตชาดก | 18. ธรรมโสภณเทกชาดก |
| 19. สุทัสสนชาดก | 20. วิภูษิตราชชาดก |
| 21. โปราณกบิลราชชาดก | 22. ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก |
| 23. จาคทานชาดก | 24. ธรรมราชชาดก |
| 25. นรชิวชาดก | 26. สุรูปชาดก |
| 27. มหาปทุมชาดก | 28. ภัณฑาคารชาดก |

- | | |
|---------------------|----------------------|
| 29. มหาลาควรีชาดก | 30. เสตปัญทิตชาดก |
| 31. ปุပ္ผชาดก | 32. พาราณสีราชชาดก |
| 33. พรหมโฆสราชชาดก | 34. เทวรุกขกุมารชาดก |
| 35. สลภูชาดก | 36. สิทธิสารชาดก |
| 37. นรชิวกฉินชาดก | 38. อติเทวราชชาดก |
| 39. ปาจิตตกุมารชาดก | 40. สรรพสิทธิชาดก |
| 41. สังขปัตถชาดก | 42. จันทเสนชาดก |
| 43. สุวรรณกัจฉปชาดก | 44. สีโลราชชาดก |
| 45. วรวงศชาดก | 46. อรินทมชาดก |
| 47. รถเสนชาดก | 48. สุวรรณสิริสาชาดก |
| 49. วนาวนชาดก | 50. พากุลชาดก |

นอกจากนี้ยังมีปัจฉิมภาค (ภาคสุดท้าย) มี 11 ชาดก คือ

- | | |
|--------------------|------------------|
| 1. โสนันทชาดก | 2. สีหนาทชาดก |
| 3. สุวรรณสังขชาดก | 4. สุรัพชาดก |
| 5. สุวรรณกัจฉปชาดก | 6. เทวีนธชาดก |
| 7. สุปินชาดก | 8. สุวรรณวงศชาดก |
| 9. วรรณชชาดก | 10. สิริสาชาดก |
| 11. จันทคารชาดก | |
- ปัญจพุทธพยากรณ์
ปัญจพุทธศักราชวรรณนา
อานิสงส์ผ้าบังสุกุล

ต่อไปนี้จะเก็บข้อความจากเรื่องสมุทชาดกดังนี้

พระศาสดาทรงประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เมืองสาวัตถี ทรงปรารภพระนางพิมพายโสธรา จึงตรัสเทศนาเรื่องนี้

วันหนึ่งภิกษุทั้งหลาย ประชุมกันในธรรมสภาศาลา สนทนาเรื่องพระพุทธรองค์ ทรงสละราชสมบัติเพื่อจะได้พระนางพิมพายโสธรา ฝ่ายพระศาสดา ได้ทรงสดับเรื่องนี้แล้ว จึงเสด็จมา

ผู้ที่ประชุม ตรัสถามและทรงทราบเรื่องที่ภิกษุสนทนากัน จึงตรัสว่า ตถาคตได้สละราชสมบัติ เพื่อประนางพิมพาโยธรรในปัจจุันชาตินี้ก็หาไม่ แม้ในชาติหนหลัง ก็ได้ทำมาแล้ว ภิกษุทั้งหลายอยากฟังพระองค์จึงทรงเล่าเรื่องอดีต

ในปางก่อน พระเจ้าวินททัต เสวยราชสมบัติในพรหมบูรณคร มีอัครมเหสีทรงพระนามว่า พระนางเทพธิดา มีพระราชโอรสเป็นพระโพธิสัตว์ พระนามว่าสมุททโฆสราชกุมาร เมื่อพระโพธิสัตว์มีพระชันษาได้ 16 ปี มีพระกายงามโสภณและทรงศึกษาศิลปศาสตร์ชำนาญ มีกิตติศัพท์ลือไปทั่วโลก

ก็ในกาลนั้น มีภษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งพระนามว่า พระเจ้าสิริสีหนรคุด ครองรัมมบูรณานี้ พระมเหสีพระนามว่า กนกวดี มีพระราชธิดาพระนามว่า วินทุมดีราชกุมารี มีพระโณมงามโสภณพร้อมด้วยอาจารย์มารยาท พระราชธิดา ได้ทราบข่าวลือของพระโพธิสัตว์ ใครจะเห็นพระโพธิสัตว์ทุกเวลา

อนึ่ง พระเจ้าสิริสีหนรคุดให้สร้างศาลาเทพารักษ์เป็นหลักเมืองกลางพระนคร ถึงวัน 8 ค่ำ 15 ค่ำ เสด็จไปสักการะบูชาทุกวัน พระราชธิดา ก็ทรงปฏิบัติตาม โดยทรงบนทเวดว่าอยากได้พระสมุททโฆสมาเป็นพระภักสา

ก็แหละในครั้งนั้น พราหมณ์ชาวเมืองรัมมบูรณคร 4 คน ได้เดินทางไปถึงเมืองพรหมบูรณครราชธานี ได้เห็นพระโพธิสัตว์ขณะเสด็จพระราชอุทยาน พราหมณ์เหล่านั้น ได้ร้องถวายชัยมงคลด้วยเสียงอันดัง พระโพธิสัตว์จึงตรัสถามและทรงทราบถึงความงามของพระราชธิดาของพระเจ้ารัมมบูรณคร จึงกราบทูลลาพระราชบิดา-มารดา เพื่อไปดูพระราชธิดาแห่งเมืองรัมมบูรณคร

พระโพธิสัตว์เสด็จเข้าเฝ้าพระเจ้าสิริสีหนรคุด พระองค์และพระราชธิดา ทรงพอพระราชหฤทัย พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้า อุตสาหะมาด้วยหัวใจถวายตนเป็นข้าได้เฝ้าพระบาท พระเจ้าสิริสีหนรคุดได้สดับคำพระโพธิสัตว์ ก็ทรงพระโสมนัส จึงพาพระราชธิดาและพระโพธิสัตว์พร้อมด้วยข้าทูลละอองธุลีพระบาท เสด็จไปยังศาลเทพารักษ์ ทรงหลังอุทกธาราอภิเษกพระราชธิดากับพระโพธิสัตว์ ให้อยู่ร่วมสุขสมบัติภายในเศวตฉัตรเดียวกัน

พระเจ้าสิริสีหนรคุด จึงให้จัดเครื่องบรรณาการ มีพระราชสาส์นแจ้งความ ขอเชิญ พระเจ้าวินททตเสด็จมาเพื่อการวิวาหมงคลต่อไป

ฝ่ายพระเจ้าวินททต ได้ทรงสดับพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการ ก็ทรงพระ-
โสมนัส เสด็จไปยังเมืองรัมมบรนคร พร้อมด้วยพระอัครมเหสีและข้าราชการบริพาร กษัตริย์ทั้ง
4 ได้ช่วยช่วยให้พระแก้วพระโพธิสัตว์กับพระราชธิดา ในงานพระราชพิธีการวิวาหมงคล จึงเสด็จ
กลับพระนคร

วันหนึ่งพระนางวิณฑุมติราชธิดา จึงทูลพระโพธิสัตว์ราชสามี ไปศาลเทพารักษ์เพื่อแก้บน
พระโพธิสัตว์ทรงทราบความประสงค์ จึงตรัสว่าพี่ได้ตามพราหมณ์เหล่านั้น เฝ้าแต่รำพึงคิดถึง
พระน้องอยู่เนื่อง ๆ จนความรักเขารัดรีดรีงหฤทัย อุปมัยดังว่าจะเป็นบ้า พี่สูสละพระราชบิดา-
มารดา และราชสมบัติ มิได้รักกายเสียตายชีวิต คิดแต่จะได้พระน้องเจ้าเป็นเบื้องหน้าเมื่อพระ-
โพธิสัตว์ตรัสแล้ว ทั้งสองพระองค์ก็เสด็จไปยังศาลเทพารักษ์ ต่อมาได้เสด็จไปยังพระราชอุทยาน

ครั้งนั้นมีวิธยาธรตนหนึ่ง แห่งเขาไกรลาส ได้พาภรรยาไปเที่ยวเก็บดอกไม้ และมีวิธยาธร
อีกตนหนึ่งแห่งเขาสุทัศน์บรรพต ได้พาภรรยาเก็บดอกไม้และให้ภรรยากลับไปก่อน ตนเองได้
เหาะมาในอากาศ ได้พบกับวิธยาธรตนแรก จึงต่อสู้กัน วิธยาธรผู้มากับภรรยา ถูกฟันโลหิต
อาบสิ้นกำลังได้พลัดตกลงท่ามกลางพระราชอุทยาน วิธยาธรผู้ชนะได้พาภรรยาไป

เวลานั้นพระโพธิสัตว์ เสด็จพระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็น จึงให้แพทย์รักษาจน
หายเป็นปกติ วิธยาธรจึงได้ถวายพระขรรค์ของตนแก่พระโพธิสัตว์ โดยทูลว่า พระขรรค์นี้มี
ฤทธิ์ ถ้าถือไว้ในมือ อาจจะเหาะไปได้ แล้วทูลลากลับไป

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ชวนพระมเหสี เสด็จประพาสป่าหิมพานต์ พระหัตถ์ทรงพระขรรค์
แล้วเหาะขึ้นบนอากาศ ไปเที่ยวภูเขาต่าง ๆ ในป่าหิมพานต์ จนเพลิน ฝ่ายข้าราชการบริพารทั้งปวง
ไม่เห็นพระโพธิสัตว์และพระราชธิดา จึงเที่ยวค้นหาในป่า ไม่พบจึงกลับไปทูลให้พระเจ้าสิริ-
สีหนรคุด พระองค์จึงตรัสให้ไปตามที่เมืองพรหมบรนคร ก็ไม่พบ พระเจ้าวินททตกับพระมเหสี
ทรงทราบ ก็ทรงโคกปาณประหนึ่งดวงพระทัยจะทำลายลาญ กษัตริย์ทั้งสองพระนคร ก็ให้
เสนาข้าราชการคอยฟังข่าวอยู่ในป่า

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ได้พาพระเทวีประพาษาเขาไกรลาสได้เห็นสุวรรณนคร มีฝูงกนิรพื่อนรำ
วงดงาม จึงเสด็จไปในสุวรรณบุรี

ฝ่ายพระยาทุมมราช ผู้เป็นเจ้าของฝูงกนิร ทรงแปลกพระทัยว่า ทำไมมนุษย์จึงมาถึงที่นี่
ได้ เห็นจะเป็นคนมีฤทธิ์เดช ก็คนที่มีชื่อเสียงไปทั่วโลก ก็มีแต่พระสมุททโฆสะเท่านั้น เมื่อทรง
สันนิษฐานอย่างนั้น พระองค์จึงร้องเชิญพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์และพระเทวี ยกพระหัตถ์
ไหว้พระยาทุมมราช พระยาทุมมราชเชิญให้พระโพธิสัตว์ให้เป็นพระยาอุปราช พระโพธิสัตว์
ไม่รับ ประทับอยู่ 1 เดือนจึงทูลลา กลับ เหาะไปยังสระอโนดาต ซึ่งมีแก้ว 7 ประการ ประทับ
อยู่ 1 เดือน จึงเสด็จมายังสระฉันทันต์ ซึ่งมีปริมณฑลร้อยโยชน์ ทรงระลึกชาติหลังได้ จึง
ตรัสเล่ากับพระมเหสี ฝ่ายพระเทวีทรงระลึกชาติได้ จึงทูลพระโพธิสัตว์ ทั้งสองพระองค์ จึง
ลงสรงน้ำในสระต่าง ๆ สนุกสนานสำราญพระทัยและเสด็จบรรทมหลับไปบนแท่นนั้น

ขณะนั้นมีวิทายาทรตนหนึ่ง เหาะมาในอากาศ เห็นพระโพธิสัตว์และพระเทวีบรรทม
หลับอยู่ ก็ลักเอาพระขรรค์ไป ฝ่ายพระโพธิสัตว์และพระเทวีตื่นบรรทมขึ้น ไม่เห็นพระขรรค์
ก็มีความโหม่นสในพระทัยมาก จึงตรัสกับพระเทวีว่า จะข้ามฝั่งน้ำไปฝากโน้น แล้วพาพระเทวี
เสด็จลงสู่ฝั่งคงคา เห็นขอนไม้ลอยมา จึงเกาะขอนไม้ ครั้นว่ายน้ำถึงกลางน้ำ เกิดพายุใหญ่พัด
ขอนไม้นั้นแตกออกเป็นสองซีก คลื่นซัดไปคนละทาง เวลาเข้าพระเทวี ขึ้นฝั่งได้ ไม่เห็นพระ-
โพธิสัตว์ก็โหม่นส เสด็จถึงเมืองมัทราชฐ์ พักอยู่กับสตรีผู้ใหญ่ในเมืองนั้น และได้ขายทรัพย์สิน
ที่ติดตัวมาให้แก่หญิงคนนั้น แล้วสร้างศาลาเป็นที่พักอาศัยของสมณพราหมณ์ในศาลานั้น ให้
เขียนเรื่องต่าง ๆ คือเรื่องประชุมแต่งงานวิเวทของคัลเทพารักษ์ เรื่องกษัตริย์ทั้งสองไสยาสน์
บนแท่นทอง เรื่องกษัตริย์ทั้งสอง ทรงเกาะขอนไม้จิวัวอยู่กลางน้ำ เกิดพายุพัดขอนไม้แตก
เป็น 2 ซีก กษัตริย์ทั้งสองลอยไปจากกันให้คนเฝ้าคอยดูว่า ถ้าสมณพราหมณ์ แสดงอาการ
แปลกประหลาดอย่างไร ให้มาบอกพระราชธิดา คำนึงถึงพระภัสดาอยู่เป็นนิตย์

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ลอยอยู่กลางสมุทร ขึ้นฝั่งไม่ได้ครั้นถึงวันที่ 7 นางมณีเมขลา เห็น
พระโพธิสัตว์ลอยอยู่ จึงไปทูลพระอินทร์ พระจึงบอกให้ไปช่วยพระโพธิสัตว์ นางมณีเมขลา
ทูลว่า มีวิทายาทรตนหนึ่ง ได้ลักพระขรรค์ของพระโพธิสัตว์ไป ทำวรวชิรปาณี ยิงพิโรธวิทายาทร
ตนนั้น และเสด็จไปขู่วิทายาทร วิทายาทรกลัวพระอินทร์ จึงคืนพระขรรค์ให้ พระโพธิสัตว์ถือ
พระขรรค์เหาะลงมาที่เมืองมัทราชฐ์ แปลงเพศเป็นพราหมณ์ ไปพักที่ศาลาแห่งนั้น เมื่อ
บริโภคเสร็จแล้ว พิจารณาตูปภาพในศาลานั้น เห็นเป็นเรื่องของพระองค์ จึงทรงพระโศกา

ครั้งคลาญโคกแล้ว ทรงพระสรวล คนรักษาศาลา เห็นดังนั้นจึงไปบอกพระราชธิดา พระราชธิดา เห็นพระโพธิสัตว์ ก็ทรงปรีดาปราโมทย์ยิ่งใหญ๋ ทูลความเป็นไปของกันและกัน พระโพธิสัตว์ จึงทรงเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวและตรัสชวนพระเทวีเหาะกลับไปยังพระราชอุทยาน เสด็จประทับ ณ พระตำหนัก

ฝ่ายคนรักษาพระราชอุทยาน เห็นกษัตริย์ทั้งสองก็รีบไปกราบทูลพระเจ้าสิริสีหนรคุด พระเจ้าสิริสีหนรคุด ก็ทรงโสมนัส และต่อมาได้อภิเษกพระโพธิสัตว์ ถวายราชสมบัติให้เป็น สิทธิทั้งพารา แล้วเสด็จออกบรรพชาเป็นฤาษี บำเพ็ญฌานจนได้สำเร็จอภิญญาสมบัติ สิ้น พระชนม์ไปเกิดในพรหมโลก

ฝ่ายพระเจ้าวินททัต ได้ทรงทราบข่าวว่า พระโพธิสัตว์ ได้เสวยราชสมบัติในรัมมบูรนคร ก็ให้อำมาตย์มาเฝ้าเชิญเสด็จพระโพธิสัตว์ไปมอบถวายราชสมบัติแล้ว เสด็จออกบรรพชาเป็น ฤาษี บำเพ็ญฌานจนได้สำเร็จอภิญญาสมบัติ สิ้นพระชนม์ไปเกิดในพรหมโลก

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ให้ตั้งโรงงานเป็นนิตยทั้งสองพระนคร ดำรงอยู่ในเบญจศีล ครั้น สิ้นชีวิตแล้ว ได้ไปเกิดในสวรรค์

พระศาสดา เมื่อตรัสเรื่องสมุททโฆชาดกจบลงแล้ว จึงตรัสประมวลชาดกว่า ครั้งนั้น เทวทัต เป็นวิทยากร ที่ลักพระขรรค์พระเจ้าสุทโธทนะ เป็น พระเจ้าวินททัต พระนางสิริมหามายา เป็นนางเทพธิดาอาณนทัเป็นบุตรปุโรหิต ราชูล เป็น บุตรอำมาตย์ สารีบุตร เป็น พระเจ้าสิริ- สีหนรคุด พระนางมหาปชาบดีโคตมี เป็น พระนางกนกวดี โมคคัลลนานะ เป็นพระยาทุมมราช อนุรุท เป็น พระอินทร์ อุบลวรรณา เป็น นางเมขลา พิมพาเป็น นางวินทุมดี เรา ตถาคต เป็น สมุททโฆสราชกุมาร

สรุปประจำบท บทที่ 11

วรรณกรรมในยุคลานนา มีดังนี้

1. ในพุทธศตวรรษที่ 12 พระนางจามเทวี ราชธิดาแห่งกษัตริย์มอญ ในอาณาจักรทวารวดี ได้ขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย และได้นำเอาพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทขึ้นไปด้วย
2. ภายหลังพุทธศตวรรษที่ 18 พระเจ้าเม็งราย ได้รับชนะพวกมอญในลุ่มแม่น้ำปิง ได้ช่วยชนะพระเจ้าญีบา กษัตริย์เมืองหริภุญไชย ได้ตั้งราชวงศ์เม็งราย และได้สร้างราชธานีใหม่ มีชื่อว่า นวบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่
3. พระพุทธศาสนาในราชวงศ์เม็งราย เป็นแบบเถรวาทลังกาวงศ์โดยได้ส่งทูตไปขอพระสมณเถระ จากกรุงสุโขทัย
4. พระภิกษุชาวลานนา ได้เดินทางไปศึกษาที่ประเทศลังกาแล้วกลับมา ได้เผยแพร่ลัทธิธรรมแบบใหม่ที่ตัวเองได้ศึกษาเล่าเรียนมา รังเกียจลัทธิวงศ์ลังกาแบบเก่า พระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นก็เลื่อมใสในลัทธิแบบใหม่
5. พระเจ้าติโลกราช โปรดให้ทำสังคายนา ครั้งที่ 8 ขึ้นที่วัดมหาโพธาราม มีพระธรรมทินนาเถระ เป็นประธาน ทำอยู่ 1 ปี จึงสำเร็จ
6. พระเถระชาวลานนา แต่งคัมภีร์ มีดังนี้
 1. พระโพธิรังษี แต่ง 2 เรื่องคือ
 - 1.1 นิทานพระพุทธสิหิงค์
 - 1.2 จามเทวีวงศ์
 2. พระญาณกิติเถระ แต่ง 6 เรื่อง
 - 2.1 โยชนาวินัย
 - 2.2 สัทธรรมสังคหะ
 - 2.3 โยชนาพระอภิธรรม 7 คัมภีร์
 - 2.4 โยชนาฎีกาอภิธรรมสังคหะ
 - 2.5 โยชนามูลกัจจายน์
 - 2.6 คันถีที่ปณีตภิกขุปาฏิโมกข์

3. พระรัตนปัญญาเถระ แต่ง 1 เรื่อง
 - 3.1 ชินกาลมาลีปกรณ์
4. พระสิริมังคลาจารย์ แต่ง 4 เรื่อง
 - 4.1 ทีปนีเวสสันดรชาดก
 - 4.2 จักรวาฬทีปนี
 - 4.3 ฎีกาสังขยาปกาสก
 - 4.4 มังคลัตถทีปนี
5. พระสุวรรณรังษี แต่ง 1 เรื่อง
 - 5.1 ฎีกาคันถาภรณ์วิตถาร
6. พระนันทาจารย์ แต่ง 1 เรื่อง
 - 6.1 สารัตถสังคหะ
7. พระธรรมเสนาบดี แต่ง 1 เรื่อง
 - 7.1 ปัทกม
8. ปัญญาสาชดก ไม่ปรากฏผู้แต่ง

คำถามทดสอบความเข้าใจประจำบท

1. จงกล่าวถึงพระพุทธรูปในสมัยพระนางเจ้าจามเทวีวงศ์ครองเมืองศรีสุทโธไชย
2. พระพุทธรูปในราชวงศ์เม็งรายเป็นอย่างไร เหมือนกับสมัยพระนางจามเทวีหรือไม่ กล่าวพอได้ความ
3. พระเถระชาวลานนารูปใดบ้าง ที่แต่งวรรณคดีบาลี จงเขียนมาพร้อมทั้งบอกชื่อ คัมภีร์นั้นด้วย
4. จงกล่าวถึงนิทานพระพุทธรูปสิงห์มาโดยย่อ พอได้ความ
5. คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ว่าด้วยเรื่องอะไร ใครเป็นแต่ง จงกล่าวเนื้อหาของคัมภีร์นี้พอได้ความ
6. พระสิริมังคลาจารย์คือใคร แต่งหนังสือไว้กี่เล่ม อะไรบ้าง
7. มงคลัตถทีปนี ว่าด้วยเรื่องอะไร จงกล่าวพอได้ความ
8. ปัญญาสาตก ว่าด้วยเรื่องอะไร จงเขียนมาพอได้ความ
9. จงเปรียบเทียบวรรณกรรมและพระพุทธรูปในอาณาจักรลานนา กับอาณาจักรสุโขทัย พอได้ความ